

GIYİMLİ (HIRKANİS) ADAK LEVHALARINDAN ÖRNEKLER

Dr. ORHAN AYTUĞ TAŞYÜREK

Van ili Gürpınar ilçesinin 10 km. kadar batısındaki "Giyimli" (Hirkanis) köyünün yaklaşık olarak 250 m. güney batısında ve yerli halk tarafından "Serbartepe" olarak adlandırılan mevkide, 1971 yazında köylüler tarafından köy camisi inşaatına taş temin etmek amacıyla bir Urartu mekânında kazılar yapılmıştır. Bu yıkım sırasında, Urartu çağına tarihlenen ve üzerlerinde kabartma ya da kazıma tekniği ile yapılmış figürler bulunan büyük bir grup bronz levha bulunmuştur. Bundan bir yıl sonra 1972 yılı yazında, burada Prof. Dr. Afif Erzen başkanlığındaki kazı kurulu tarafından bir mevsim yürütülen kazı ve araştırmalar, Giyimli Urartu bronz definesiyle ilgili pek çok bilinmezi gün ışığına çıkarmıştır¹. Çoğunlukla adak levhaları, kemer ve okdanlık parçaları, pandantifler, at alımlıkları vs. gibi Urartu çağı bronz levha işçiliği ihtiva eden ve öğrenildiği kadarıyla toplam olarak 2000 parça kadar eserden oluşan Giyimli Urartu bronzlarından halen 250 kadarı Adana Bölge Müzesindedir². Aynı gruptan Van Bölge, Ankara Anadolu Medeniyetleri, İstanbul Arkeoloji, Konya Karaman, Gaziantep ve Kahramanmaraş Müzelerine de toplam olarak 150 parça kadar eser intikal etmiştir. Ancak bu bronzların büyük çoğunluğunun Türkiye dışına çıkarılmış olduğu da bilinmektedir. Örneğin "Budin" koleksiyonundaki Urartu

¹ Bak. A. Erzen, Giyimli bronz definesi ve kazısı, *Belleten*, 38 (1974), s. 191 vdd; *TAD*, 21 - 1 (1974), s. 13 vdd. Makalenin hazırlanmasına esas olarak müzele-
rindeki eserlerin fotoğraflarının çekilmesine izin veren Van Bölge Müzesi Müdürü
Cevat Bozkurtlar ve Gaziantep Müzesi Müdürü Hasan Candemir'e, çizimleri
yapan Rifat Ergeç ve Ferda Baltalı'ya, Türkçe metni İngilizce metinle karşılaştı-
rarak gerekli düzeltmeyi yapan Ülge Göker'e ve en son fakat en çok, çalışmalarına
her zaman olduğu gibi yön veren Sayın Hocam Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal'a
teşekkürü bir minnet borcu kabul ederim.

² 1971 - 75 yılları arasında bu satırların yazarının müdür olarak görev yap-
tığı Adana Bölge Müzesine diğer Urartu eserleri ile birlikte satın alınmak suretiyle
mal edilen "Giyimli" kökenli eserlerin büyük çoğunluğunu adak levhaları teşkil
etmektedir.

hiyeroglifli adak levhasının Giyimli Urartu bronzlarından olması kuvvetle muhtemeldir³.

Bu defineden, Türkiye müzelerine intikal etmiş eserlerin tümü üzerinde bu satırların yazarı tarafından yapılan araştırmalar, parçaların Urartu'nun yükseliş çağı ile çöküşleri arasındaki (tahminen M. Ö. 750 - 585) 200 yıllık süre içerisinde vücuda getirilmiş olduklarını ortaya koymuştur (Bak. dipnot 41). Ancak eserlerden büyük çoğunluğun M. Ö. 600'lere tarihlenebilecekleri de anlaşılmıştır⁴.

Bu yazı ile Giyimli bronz definesinin bünyesinden olup, dinî maksatlarla, muhtemelen bir mabede adanmak suretiyle kullanılmış olan ve tarafımdan adak levhaları olarak adlandırılan eserlerin bilim dünyasına ilk kez toplu halde sunulmaları gerçekleştirilecektir. Bir bölümü önceleri kemer olarak kullanılmış parçalar üzerine ikinci kez işlenmek suretiyle yapılmış olan ve üzerlerinde Urartu tanrı, rahip ve cinleri, ya da tanrılara kurban götüren veya alem taşıyan Urartu'lu muhtelif figürleri vs. konu alan, bir ya da birden çok figür ihtiva edebilen bu adak levhalarından bazılarının tipik Urartu sanatı özellikleri taşımalarına karşın, bozulmuş sanat olarak adlandırılabilinecek, kötü işçilik gösteren eserlerin daha çok sayıda oldukları dikkati çekmektedir. Yine aynı bronz definesinden olup, üzerinde kökeni hiçbir kültüre bağlanamayacakmış gibi görünen stilize edilmiş insan başlı çeşitli figürler, ya da ayakta insan figürleri ihtiva eden parçaların tümünün bir arada bulunmuş olması bütün bu eserlerin Urartu sanatı çerçevesi içinde mütâlaâ edilmelerine yol açmaktadır. Burada Giyimli bronz adak levhalarından çoğunlukla Adana Bölge Müzesinde yer alan ve karakteristik özellikler taşıyanlardan 30 adedi sunulmaya çalışılmıştır. Bunlar yukarıda da belirtildiği gibi:

³ Bak. R. D. Barnett, *The Hieroglyphic Writing of Urartu*, AS. Presented to H. G. Güterbock, (İstanbul, 1974), lev. XI.

⁴ Giyimli bronzlarından bir kemer parçasının M. Ö. 8. yüzyıl ortalarına tarihlendiği bilinmektedir. Bak. O. A. Taşyürek, *Urartu kemerleri*, (Ankara, 1975), No. 14. Keza aynı müzedeki bir pandantifin de M. Ö. 650'lere tarihlenebileceği gene bu satırların yazarı tarafından iddia edilmiştir. Bak. O. A. Taşyürek, *Adana Müzesindeki Urartu Süs Eşyaları*, TAD, 22-2 (1975), s. 141. Ayrıca Van Müzesindeki bir adak levhası da tarafımdan M. Ö. 650 yıllarına tarihlenmiştir. Bak. O. A. Taşyürek, *Some Inscribed Urartian Bronze Armour*, Iraq, 37/2 (1975), Pl. XXXVI, a. Bütün bu örnekler Giyimli bronzlarının M. Ö. 8. yy. ortalarından Urartunun çöküşüne kadarki devre (M. Ö. 585) içinde işlendiklerini ortaya koymaktadır.

- I — Karakteristik Urartu sanatı özelliği taşıyanlar,
 II — Bozulmuş Urartu sanatı özelliği taşıyanlar,
 III — Diğer levhalar

olmak üzere 3 ana gruba ayrılarak incelenecektir.

Ancak burada, birinci eserle otuzuncu eser arasındaki sanat karakteri farkı her ne kadar kesin olarak belli ise de I. gruptan II. gruba girişte 10 ve 11 nolu levhalar, keza II. gruptan III. gruba geçişte 20 ve 21 nolu levhalar arasındaki üslûp farkı kesin bir sınırla ayrılamamaktadır. Burada kısaca ve katalog sistemiyle tanıtılacak olan eserlerin tümünü, van Loon tarafından "Halk Stili" olarak nitelendirilen grubun içinde incelemek pek hatalı olmasa gerekir⁵.

I. Karakteristik Urartu sanatı özelliği taşıyan levhalar :

1. Van Bölge Müzesi⁶.

h: 6,3 cm. en: 4,6 cm. (Res.1)

Van Bölge Müzesinde yer alan bu dikdörtgen şekilli bronz Urartu adak levhasının üst kenarı testere dişleri biçiminde kesilmiştir. Bu levhanın altında tezyinî bir zemin, solunda ise bir arslanın sırtına basmış durumda ve başlığında tek boynuz bulunan, çift sadak veya kanatlı bir tanrı Haldi figürü yer almaktadır. Bu figürün sağ eli yukarı doğru kalkık, beli hizasında ileri doğru uzanmış sol elinde ise kare şeklinde ve saplı bir alem tutar durumda işlenmiştir. Uzun, önü açık ve süslü bir pelerin giymiş olan tanrı figürünün karşısında bir kadın figürü bulunmaktadır. Levhanın sağında yer alan ve ayaklarının önünde küçük bir keçi figürü işlenmiş olan, tanrıya oranla daha küçük boyda gösterilen bu kadın, ellerini tanrıya doğru, onu selamlar pozda uzatmış durumdadır. Bu figürün başının üstünde bazı Urartu hiyeroglifleri bulunmaktadır. Köşelerinde birer delik olan eser, muhtemelen bir yere çakılmak üzere yapılmıştır.

2. Gaziantep Müzesi. Env. no. 44. 49. 73

h: 10,6 cm. en 7,8 cm. (Res. 2).

Kenarları yer yer aşınmış olan dikdörtgen şekilli bu levhanın solunda; sağa doğru hareket etmekte olan, başlığı tek boynuzlu, çift

⁵ Urartu sanatı "van Loon" tarafından saray ve halk stili olarak iki ana gruba ayrılarak incelenmektedir. Bak. M. N. van Loon, Urartian Art. (İstanbul, 1966), s. 166 vd.

⁶ Bak. O. A. Taşyürek, Iraq, 37/3 (1975), pl. XXXVI, a.

sadaklı, uzun ve belden aşağı kısmının önü açık süslü bir pelerin ile giyimli bir tanrı figürü yer almaktadır. Bu figür sol eliyle meyvası aşağıda bir nar dalı tutmakta, sağ elini ise karşısındaki kadın figürünün uzattığı kare şekilli aleme yöneltmiş durumdadır. Levhanın sağında uzun giysili, başı örtülü, sağ elinde alem taşıyan bir kadın figürü bulunmaktadır. Boşluklar yuvarlak şişkinliklerle doldurulmuştur. Klâsik Urartu sanatı özellikleri gösteren levha, usta bir sanatçının elinden çıkmış olsa gerektir. Eserin alt kısmında yer alan delik sırası, levhanın daha önce kemer olarak kullanılmış bir parçadan kesildiğini göstermektedir.

3. Adana Bölge Müzesi. Env. no. 117. 7. 1971.

h: 9,6 cm. en: 6,4 cm. (Res. 3).

Tabanı dış bükey, bir kenarı düz, diğer kenarı kırık olan levhanın üst kısmı kale burçları şeklinde kesilmiştir. Sol tarafında, başlığında tek boynuz bulunan, çift sadaklı, uzun saçlı, süslü ve uzun giysili, öne uzanmış sol elinde muhtemelen tesbih tutan bir tanrı figürü yer almaktadır. Bu figürün karşısında ise, daha kısa boylu, uzun giysili, aşağı doğru uzanan sol elinde muhtemelen tesbih, sağ elinde kare şekilli alem tutan bir kadın figürü işlenmiştir. Boşluklar, her birinde 4 yuvarlak şişkinlik bulunan ve çevreleri küçük dairesel noktalarla belirtilmiş şekillerle doldurularak eser süslenmeye çalışılmıştır.

4. Adana Bölge Müzesi. Env. no. 19. 3. 1973.

h: 11 cm. en: 8,8 sm. (Res. 4).

Ovale benzeyen dikdörtgen şekilli levha, altta ve iki yanda paralel iki çizgi, üstte tek çizgiden oluşan bir bordürle çevrelenmiştir. Bordürün iç kısmında, solda; sağa yönelmiş, ellerini sanki boşlukta duran kare şeklindeki aleme uzatmış, uzun saçlı, uzun ve süslü giysili bir kadın figürü yer almaktadır. Bu figürün sol yanında bir keçi figürü bulunmaktadır. Levhanın sağında ve yine bordürün iç kısmında sola doğru yönelmiş, tepesinde yuvarlak ponponu olan sivri uclu başlıklı, uzun saçlı, uzun ve süslü giysili bir erkek (muhtemelen bir rahip) figürüne yer verilmiştir. Konturları kazıma tekniğiyle ve alçak kabartma olarak işlenen bu figürlerden sağdakinin de elleri aleme doğru uzanmış durumdadır. Levha üzerindeki boşluklar, çevreleri noktalarla sınırlandırılan yuvarlak şişkinliklerle doldurulmuştur.

5. Adana Bölge Müzesi., Env. no. 117. 2. 1972.

h: 13,2 cm. en: 9,5 cm. (Fig. 1,) Res. 5.

Oval şekilli olan bu plâkanın çevresi paralel iki çizgi ile sınırlandırılmıştır. İçte; solda, sağa dönük ucu ponponlu sivri uçlu başlıklı, uzun saçlı ve uzun giysili, omuzunda tek sadağı bulunan, ileriye uzanmış ellerinde muhtemelen yay tutan bir erkek figürü yer almaktadır. Karşısında ise; sola dönük, başı örtülü, uzun giysili, ellerinde tuttuğu muhtemelen arpa ya da buğday başaklarını karşındakine takdim eden bir kadın figürü bulunmaktadır⁷.

6. Adana Bölge Müzesi.

h: 11,2 cm. en: 8,6 cm. (Fig. 2, Res. 6).

Sağ üst köşesi kırık olan dikdörtgen şekilli levha üzerinde; soldan sağa hareket eden bir arslanın sırtına basmış durumda, çift sadaklı, süslü bir pelerin ve altına uzun bir elbise giymiş olan tanrı Haldi yer almaktadır. Sağ eli ileri ve yukarı doğru uzanmış olan tanrı, sol eliyle muhtemelen bir yay tutmaktadır. Bu levhada en ilginç özellik, tanrının ağzının üst üste beş çizgi ile gösterilmesine karşın, arslanın ağzında üst çenenin Rusa III (M. Ö. 625-585) kalkanındaki arslanların üst çenelerinde olduğu gibi daire şekilli bir şişkinlik halinde belirlenmiş olmasıdır⁸. Levhanın diğer kısımlarında ise çevreleri noktalarla sınırlanmış dairesel şişkinlikler görülmektedir.

7. Adana Bölge Müzesi.

h: 12,5 cm. en: 6,4 cm. (Fig. 3, Res. 7).

Sağ üst köşesi kırık olan dikdörtgen şekilli bu levha üzerinde sağa yürüyen, tepesinde ponponu olan tek boynuzlu başlıklı, çift sadaklı, uzun ve süslü giysili bir tanrı tasvir edilmektedir. Yüksek kabartma olarak işlenen tanrı figürünün sağ eli ileri ve hafifçe yukarı doğru uzanmıştır, sol eli ile ise levhanın kırık olmasından ötürü ne olduğu anlaşılmayan bir şey tutmaktadır. Uzun saçlı olup, kulağında küpesi vardır⁹. Burun iri, göz cepheden gösterilmiştir. Ağız işlenişi tamamen M. Ö. 600'lere tarihlenen İskit eserleri üzerindeki

⁷ Krş. E. Akurgal, *The Hittites* (London, 1962), pl. 114.

⁸ Krş. E. Akurgal, *Urartäische und Altiranische Kunstzentren*, (Ankara, 1968), abb. 31.

⁹ Krş. E. Stromenger, *The Art of Mesopotamia* (London, 1964). pl. 224.

figürlerde olduğu gibidir¹⁰. Eserin sağlam olan üç köşesinde yer alan yarıklar levhanın bir yere yassı çivilerle çakılmak üzere yapıldığını kanıtlamaktadır.

8. Adana Bölge Müzesi.

h: 7,5 cm. en: 4 cm. (Res. 8).

Sol kenarında yer yer eksiklikler bulunan dikdörtgen şekilli bu levha üzerinde sağa yürüyen bir tanrı figürü yer almaktadır. Tanrı, ucunda ponponu olan tek boynuzlu başlıklı ve çift sadaklıdır. Elleri ileride olan figürün sol elinde muhtemelen bir tesbih vardır. Uzun giysisinin beli kalın bir kemerle sıkılmış bulunan figürün ağzı üst üste iki çizgi halinde, gözü ise cepheden gösterilmiştir. Boşluklar, çevreleri noktalarla sınırlandırılmış dairesel şişkinliklerle doldurulmuştur.

9. Gaziantep Müzesi, Env. no. 44. 48. 73.

h: 10,5 cm. en 8 cm. (Fig. 4, Res. 9-10).

Sağ üst köşesi kırık olan dikdörtgen şekilli bu levha başlangıçta muhtemelen kemer olarak kullanılmış (Res. 9)¹¹, sonraki çağlarda ise, diğer yüzü bir adak levhası olarak yeniden işlenmiştir. Üzerinde; sola doğru yürüyen, başında, tepesi düz ve ponponlu başlığı olan, muhtemelen öndeki üst ucu, eseri işleyen sanatçı tarafından unutulduğu için gösterilmemiş çift sadaklı, uzun giysili bir erkek figürü yer almaktadır. Elleri küçük, kare şeklinde alem taşıyan bu figürün ağzı üst üste üç çizgi halinde, gözleri ise cepheden gösterilmiştir. Boşluklar, çevreleri noktalarla sınırlandırılmış dairesel şişkinliklerle doldurulmuştur.

10. Adana Bölge Müzesi.

h: 13,5 cm. en: 5 cm. (Res. 11).

Dikdörtgen şekilli bu levha üzerinde kesik darp hatlarının yan yana vurulmasıyla oluşturulmuş, sağa yürüyen, ucu ponponlu başlıklı, uzun saçlı, uzun ve süslü giysili bir erkek figürü yer almaktadır. Figürün sağ elinde hilal şeklinde bir alem¹², sol elinde ise muhtemelen bir bıçak vardır. Ağzı üst üste üç çizgi halinde, gözleri cepheden

¹⁰ Krş. M. İ. Artamanov, *Treasures from Scythian Tombs* (London, 1969), fig. 262.

¹¹ Krş. O. A. Taşyürek, *Urartu kemerleri*, No. 30.

¹² Bak. s. 669. Hilal şekilli alem.

gösterilmiştir. Levha üzerinde, gövdesinin belden gerisi bu figürün arkasında kalmış olan ve boynuzu geriye doğru kıvrık, sağa doğru hareket halinde bir de keçi figürü işlenmiştir. Buradaki kompozisyon büyük ihtimalle adağın mabede, kurban edilmek üzere götürülmesini konu almaktadır.

II. Bozulmuş Urartu sanatı özelliği taşıyan adak levhaları :

Başlangıçtan itibaren buraya dek sunulan bazı levhalarda, Urartu karakteristiğinin kesin bir şekilde görülmesine karşın bundan sonra incelenecek eserler üzerinde sanatın giderek bozulduğu ve asıl Urartu sanat karakteristiğinin çok az göze çarptığı belirtilebilir.

11. Adana Bölge Müzesi.

h: 7,6 cm. en: 6,6 cm. (Res. 12).

Kenarları yer yer kırık olan kareye yakın dikdörtgen şekilli bu levhanın solunda; sağa yönelmiş, ucunda ponponu olan sivri uçlu başlıklı, süslü giysili bir erkek (muhtemelen bir rahip) figürü yer almaktadır. Ağzı üst üste üç çizgi halinde, gözü ise cepheden gösterilmiş olan bu figür sol elinde kare şeklinde bir alem tutmakta, sağ elini ise ileri ve yukarıya uzatmaktadır. Karşısında yer almış olan kadın figürü de uzun saçlı, uzun ve süslü giysilidir. Gözü cepheden, ağzı üst üste dört çizgi halinde gösterilmiştir. Muhtemelen her iki elinde de birer tesbih tutmakta ve bunları karşısındaki figüre sunar gibi görünmektedir. Levhada, boşluklar noktalarla çevrelenmiş dairesel şişkinliklerle doldurulmuştur.

12. Gaziantep Müzesi.

h: 15,7 cm. en: 13,2 cm. (Res. 13).

Köşeleri yuvarlatılarak ovale benzetilmiş ve üst tarafı kale burçları şeklinde kesilmiş olan levhada karşılıklı, simetrik denilebilecek özellikte, yüz yüze bakan 2 kadın figürü yer almaktadır. Soldaki figürün başı örtülü, sağdakininse saçı omuzlarına inmektedir ve her ikisinin de ayak bileklerine kadar inen süslü giysileri vardır. Gözleri cepheden gösterilmiş, ağızları 6 çizgi ile belirlenmiştir. Soldaki figür sol eli ile kare şekilli bir alem tutmakta, sağ elini ise ileri doğru uzatmaktadır. Karşısında yer alan diğer figür ise kare şekilli alemlerle sağ eliyle tutmaktadır. Boşluklarda, çevreleri noktalarla sınırlanmış, yuvarlak şişkinliklere yer verilmiştir. Levha üzerindeki tas-

vir muhtemelen dinsel törenle ilgili bir sahneyi göstermektedir. Eserin köşelerinde birer delik vardır.

13. Adana Bölge Müzesi.

h: 11,7 cm. en: 9,7 cm. (Res. 14).

Sol üst ve sağ alt köşeleri kırık, basık dikdörtgen şekilli bu levha küçük şişkinliklerin yan yana getirilmesi ile oluşmuş ve paralel iki sıralı bir bordürle çerçevelenmiştir. Levhanın solunda, uzun saçlı, belinde kemer bulunan uzun ve süslü giysili, sol elinde kare şekilli alem, sağ elinde ise muhtemelen tesbih taşıyan bir erkek figürü işlenmiştir. Bu figürün karşısında, yine aynı özellikte, ancak sağ elinde bitki taşıyan bir erkek figürü yer almaktadır. Figürlerin saçları ve elbiselerindeki süslemeler noktaların yan yana vurulması ile yapılmıştır. Eserin üst ve alt kenar ortalarında birer delik vardır. Stil özellikleri yönünden buradaki figürlerin Luristan sanatı etkisinde işlendikleri ve özellikle Hasanlu kâsesi¹³ ve bir altın Luristan kemeri¹⁴ üzerinde yer alan figürlerle yakın benzerlikler gösterdikleri belirtilebilir.

14. Adana Bölge Müzesi.

h: 6,2 cm. en: 5,6 cm. (Res. 15).

Büyük ihtimalle başlangıçta kemer olarak kullanılmış bir levhadan kesilerek üzerine, sağa yürüyen, kanatlı, serpuşlu, sağ elinde kare şekilli bir alem, sol elinde ise muhtemelen tesbih taşıyan ve kanatlı gösterilmiş olan bir erkek figürü işlenmiş bulunan bu eserde işçilik oldukça kötüdür. Figürün kanatları, serpuşu ve elbisesi noktalarla süslenmeye çalışılmıştır.

15. Adana Bölge Müzesi.

h: 10 cm. en: 6,3 cm. (Res. 16).

Üst kısmı kale burçları şeklinde kesilmiş olan bu dikdörtgen şekilli levha üzerinde iki sıra halinde bir nokta bordürü bulunmaktadır. Bu bordürle sınırlanan dikdörtgen alan içinde sağa yürür halde, sağ elinde kare şekilli alem taşıyan bir erkek figürü yer almaktadır. Ace-

¹³ Krş. M. O. Mellink, The Hasanlu Bowl in Anatolian Perspective, *Iranica Antiqua*, VI (1966), fig. 1 a, b.

¹⁴ Krş. A. Godard. *Die Kunst des Iran*, 1964, pl. 32.

mice ve kesik hatların yan yana getirilmesi suretiyle vücut bulan figürün ağzı üst üste beş çizgi halinde ve gözü cepheden gösterilmiş, boşluklar yuvarlak şişkinliklerle doldurulmuştur. Köşelerinde birer delik bulunan levhanın sol kenarında bir sıra küçük deliklerin bulunması, bu eserin başlangıçta kemer olarak kullanılmış olabileceği konusunda ipucu kabul edilebilir.

16. Adana Bölge Müzesi.

h: 11 cm. en: 9 cm. (Fig. 5, Res. 17-18).

Arka yüzü önceleri kemer olarak kullanılmış bir eserden kesilmiş olan kare şekilli bu levha üzerinde (Fig. 5, Res. 18)¹⁵; sağa doğru yürüyen, sol elinde bir bakraç, sağ elinde ise muhtemelen arpa veya buğday başağı taşıyan uzun giysili bir kadın figürü yer almaktadır. (Res. 17). Figürün ağzı üst üste 7 çizgi halinde ve gözü cepheden gösterilmiştir.

17. Adana Bölge Müzesi.

h: 10,7 cm. en: 6,8 cm. (Fig. 6, Res. 19).

Üst kısmı testere dişleri şeklinde kesilmiş, kenarları yer yer kırık durumdaki levha başlangıçta kemer olarak kullanılmış bir eserden kesilmiştir. Esere ters yönden bakıldığında sol tarafta ince hatlarla üst üste üçerli olarak işlenmiş, muhtemelen arslan figürlerinin arka kısımları göze çarpmaktadır. Ortada, gallop halinde, kuyrukları sırtlarının üzerine doğru kıvrılmış boğa figürleri ve sağda ise yine arslan figürleri yer almaktadır¹⁶. İkinci kez adak levhası olarak kullanılırken, üzerinde sağa doğru yürüyen kadın figürüne yer verilmiştir. Sol elinde stilize kesik darp hatlarının yan yana gelmesinden oluşmuş muhtemelen bir bakraç, sağ elinde ise bir buğday veya arpa başağı taşımakta olan kadının başı örtülü olup, uzun giysilidir. Ağız işlenişinin üst üste 7 çizgi halinde olması ilginçtir. Boşluklar çevreleri kesik çizgilerle belirlenmiş dairesel şişkinliklerle doldurulmuştur.

¹⁵ Eserin kemer olarak kullanılmış arka yüzünde, solda; üst üste üç kez tekrarlanmış gallop halindeki atların sırtlarında Urartu savaşçıları, sağda ise keza üst üste üç adet hayat ağacı motifi mevcuttur (Fig. 5). At figürlerinin işlenişlerindeki stil özellikleri kemerin M. Ö. 7. yy. sonlarında vücuda getirilmiş olabileceğini belirlemektedir.

¹⁶ Krş. O. A. Taşyürek, Urartu kemerleri, res. 36.

18. Adana Bölge Müzesi. Env. no. 19. 1. 1972.

h: 11 cm. en: 7,8 cm. (Res. 20).

Üst kenarı kale burçları şeklinde kesilmiş olan dikdörtgen şekilli levhada, sağa doğru yürüyen, uzun saçlı, giysili, elleriyle kare şekilli alem taşıyan bir kadın ile, önünde gövdesinin ön yarısı görünen bir keçi figürü yer almaktadır. Kadının gözü cepheden, ağzı ise burunla çenenin alt çizgisi arasında üst üste beş çizgi halinde gösterilmiştir. Yüzeydeki boşluklar, çevreleri merkeze dikey küçük çizgilerle sınırlı dairesel kabartularla doldurulmuştur.

19. Gaziantep Müzesi. Env. no. 44. 51. 73.

h: 10,3 cm. en: 9,2 cm. (Fig. 7, Res. 21).

Sol alt köşesi kırık olan kareye yakın şekilli levhanın üzerinde cepheden gösterilmiş stilize bir insan figürü yer almaktadır. Tepesi ponponlu başlığı, badem şekilli gözleri, ince uzun çenesi ve keski darbeleriyle süslü uzun giysisi ile görülen figür ellerini yanlara ve yukarıya doğru kaldırmış ve ayaklarını iki yana açmış şekilde işlenmiştir. Figürün işleniş özellikleri yönünden tamamen Luristan etkileri taşıdığı¹⁷ ve levhada boşlukların daire şekilli şişkinliklerle bezenmeğe çalışıldığı görülmektedir.

III. Diğer Levhalar :

Başlangıçta da belirtildiği gibi bu grup levhaların günümüze dek bilinen anlamdaki Urartu sanatı ile uzak yakın hiçbir ilişkisi yoktur. Büyük ihtimalle Urartu'nun çöküş yıllarında eski kemer parçaları üzerine gayet basit hatlar, ya da noktaların yanyana getirilmesi suretiyle işlenmiş figürler, ya da yüzler ihtiva eden bu tür levhaların Giyimli bronz eserleri arasında yarıya yakın sayıda oldukları söylenebilir.

20. Gaziantep Müzesi. Env. no. 44. 54. 73.

h: 11,3 cm. en: 10,3 cm. (Res. 22).

Üst kısmı kale burçları şeklinde kesilmiş olan yatay-dikdörtgen şekilli levhanın solunda ayakta ve sağa doğru yönelmiş, keski darbeleriyle meydana getirilmiş bir figür yer almaktadır. Öne ve yukarıya doğru kaldırmış olduğu sağ elinde bir kâse tutmakta olan bu figürün

¹⁷ E. Porada, *Iran Ancien (L'art dans le Monde)* (1963), Fig. 59.

sol eli ortada masaya doğru uzanmış durumdadır. Gözü cepheden, ağzı iki çizgi ile belirlenmiş olan bu figürün ayak bileklerine dek inen uzun bir giysisi vardır. Karşısında, arkalıklı bir sandalyede oturmakta olan daha küçük ölçülerde yapılmış, sola dönük figürün de gözü cepheden işlenmiş, ağzı iki çizgi halinde belirtilmiş ve uzun bir giysi ile tasvir edilmiştir. Sol elini havaya kaldırmış olan figür bu elinde bir tas tutmaktadır, sağ elini ise ortadaki masaya doğru uzatmış olarak görülmektedir. Levhanın sol üst köşesinde 7 şualı bir yıldız, sağ üst köşesinde ise iç içe hilal ve yıldız işlenerek bezenmiştir. Her iki figürün ortasında alçak bir masa üzerinde stilize bir ağaç motifi yer almaktadır. Urartu sanatı ile hiçbir ilişkisi olmayan bu levha özellikle Geç Hitit sanatında pek çok karşılaşılan bir ziyafet sahnesini tasvir ediyor olmalıdır¹⁸.

21. Gaziantep Müzesi.

h: 7 cm. en: 6,5 cm. (Res. 23-25).

Bu kare şekilli küçük adak levhası da önceleri kemer olarak kullanılmış olan bir eserden kesilmiştir. Levhanın arka yüzünde diagonal hatlarla bir bölünme göze çarpmakta (Res. 24)¹⁹ ve bölümler içinde solda; sola doğru yürüyen elinde baş aşağı yarım ay şeklinde kulplu alem tutan, başlığında tek boynuz bulunan bir tanrı figürü yer almaktadır. Altta muhtemelen simetrik özellikte bir diğer figür ve bunların arasında bir Urartu güneş kursu bulunmaktadır. Parçanın sağ üst köşesi yakınında da aynı tipte bir güneş kursu, altında ise arslan gövdeli, geyik boynuzlu ağzından alev saçan bir dragon üstünde elleri yukarı ve öne uzanmış bir başka Urartu tanrısı yer almaktadır (Res. 23). Eserin adak levhası olarak kullanılmış olan ön yüzünde basit ve stilize hatlarla sağa doğru yürüyen, yassı başlıklı, muhtemelen tek kanatlı, belinde kemer bulunan uzun giysili, sağ elinde arpa veya buğday başağı taşıyan bir erkek figürü vardır (Res. 25).

¹⁸ Giyimli eserleri arasında bu tip ziyafet sahnesi ihtiva eden birkaç eser halen Adana Bölge Müzesindedir. (Bir Urartu bronz kemeri üzerindeki ziyafet sahnesini krş. O. A. Taşyürek, Urartu Kemerleri, Res. 21).

¹⁹ Eserin arka yüzü diagonal bölünme yönünden Ani - pemza ve Zakim kemeri ile benzerlikler göstermektedir. Bak. E. Akurgal Urartäische und Altiranische Kunstzentren, abb. 8, 9.

22. Adana Bölge Müzesi.

h: 7,8 cm. en: 5 cm. (Res. 26).

Dikdörtgen şekilli bu levha üzerinde basit ve acemice çizgilerle sağa doğru yürüyen, tepesi ponponlu başlıklı, sadaklı, belinde kemeri bulunan uzun giysili, ellerini öne uzatmış durumda gösterilmiş bir erkek figürü vardır. Levhanın sağ ve sol yan kenarlarında, ortaya yakın bir yerde birer delik bulunmaktadır. Figürün etrafındaki boşluklar noktalarla çevrelenmiş dairesel şişkinliklerle bezenmeğe çalışılmıştır.

23. Adana Bölge Müzesi.

h: 9,6 cm. en: 9,7 cm. (Fig. 8, Res. 27-28).

Sağ alt ucu kırık, kare şekilli bu levha da önceleri kemer olarak kullanılmıştır. Levhanın arka yüzünde ve sağda, dekoratif bezemelerle sınırlanmış dikdörtgen bir alan içinde arslan sırtında bir Haldi tasviri yer almaktadır (Fig. 8, Res. 27). Ön yüzünde, yüzü üç sıra nokta ile belirtilen figürün elleri yukarı ve yanlara doğru açılmış olup, ayakları da yanlara doğru açık olarak tasvir edilmiştir. Levha üzerinde figürün dışında kalan boşluklar noktalarla sınırlanmış dairesel şişkinliklerle doldurulmuştur (Res. 28).

24. Adana Bölge Müzesi.

h: 7,5 cm. en: 6 cm. (Res. 29).

Sol üst köşesi kırık olan dikdörtgen şekilli levha üzerinde, noktalarla belirlenmiş, tek gövde üzerinde iki başı olan ve ayakları sola yönelik stilize bir figür yer almaktadır. Kollarını yanlara ve yukarıya kaldırmış bulunan figürün ellerinde birer stilize buğday veya arpa başağı bulunmaktadır. Bu stilize gövdenin sağ ve solunda, etrafı noktalarla çevrelenmiş dekoratif amaçla yapılmış dairesel birer şişkinlik görülmektedir²⁰.

25. Adana Bölge Müzesi.

h: 8,5 cm. en: 5,7 cm. (Fig. 9, Res. 30-31).

Alt ve yan kenarları kırık olan bu küçük levhanın kemer olarak kullanılmış olan arka yüzünün solunda üst üste 3 adet kanatlı arslan figürü yer almaktadır. (Fig. 9, Res. 30). Arslan figürlerinin ağızlarında

²⁰ Bu tipte bir figüre, Luristan'da bulunmuş bir kemer üzerinde de rastlanılmıştır. Bak. P. R. S. Moorey, *Some Ancient Metal Belts, Iran, V* (1967), s. 87, fig. 2.

üst çene işlenişlerinin stil özellikleri göz önünde bulundurularak bu levhanın Rusa III çağında (MÖ. 625-585) kemer olarak kullandırılmış olduğu ileri sürülebilir (Res. 30). Eserin adak levhası olarak kullanılan ön yüzünde ise, cepheden gayet basit çizgilerle meydana getirilmiş sivri uçlu başlıklı ve sakallı bir figür vardır. Sol elinde kare şekilli bir alem taşıyan bu figürün sağ elinde ise muhtemelen bir arpa veya buğday başağı bulunmaktadır. Levhada boşluklar noktalarla sınırlı yuvarlak şişkinliklerle doldurulmuştur (Res. 31).

26. Adana Bölge Müzesi. Env. no. 117. 6. 1971²¹.

h: 11 cm. en: 10,5 cm. (Res. 32-33).

Sol üst köşesi kırık olan, kareye yakın şekilli levhanın arka yüzü daha önce kemer olarak kullanılmıştır. Bu yüzünde birbirleriyle bağlantılı spiral motifleri ve sağ tarafta, alt alta sıralanmış beş tane kanatlı ve kuş gövdeli, boğa figürü yer almaktadır (Res. 32). Eserin adak levhası olarak kullanılan ön yüzünde ise, noktaların birleşmesi ile meydana getirilmiş, cepheden işlenmiş iki adet yan yana insan yüzü tasvir edilmiştir. Bunların ağızları ikişer çizgi halinde belirtilmiştir. Boşluklar noktalarla çevrelenmiş dairesel şişkinliklerle doldurulmuştur.

27. Adana Bölge Müzesi.

h: 10,7 cm. en: 7,8 cm. (Fig. 10, Res. 34-35).

Üst kısmı testere dişleri şeklinde kesilmiş olan dikdörtgen şekilli bu levhanın her iki yüzü de adak levhası olarak kullanılmıştır. Daha önce işlenmiş olması muhtemel olan yüzde, sağa yürürken sağ elinde bakraç taşıyan, başlığı tek boynuzlu ve uzun giysili bir tanrı figürü bulunmaktadır Fig. 10, (Res. 34). Ön yüzde ise noktaların yan yana sıralanmasıyla oluşmuş ve cepheden işlenmiş yan yana 2 insan başı yer almaktadır. Boşluklar noktalarla çevrelenmiş daire şekilli şişkinliklerle doldurulmuştur.

28. Konya Müzesi.

h: 6,7 cm. en: 5,3 cm. (Res. 36).

Kenarları yer yer kırık olan ve üzerinde cepheden bir yüz ihtiva eden levhada figürün ağız üst üste üç çizgi halinde gösterilmiştir. İşçilik çok acemicedir.

²¹ Bak. A. Erzen, Belleten, 38 (1974), res. 40.

29. Adana Bölge Müzesi. Env. no. 117. 12. 1971/1.

h: 6,2 cm. en: 7 cm. (Res. 37).

Üst kısmı testere dişleri şeklinde kesilmiş olan dikdörtgen şekilli bu levhanın üzerinde, noktalarla belirlenmiş ve cepheden gösterilmiş bir yüz işlenmiştir. Figürün gözleri dairesel şişkinliklerle, ağzı ise üç sıra yan yana noktalarla belirtilmiştir²².

30. Adana Bölge Müzesi.

6,1 cm. en: 8,8 cm. (Res. 38).

Levha üzerinde üç sıra noktanın birleşmesiyle meydana getirilmiş, beş adet yan yana, maymuna benzeyen, cepheden işlenmiş yüz yer almaktadır. Kaşları arka yüzden vurulmak suretiyle, gözler yine arka yüzden vurularak birer nokta ile, ağızları ise keza aynı tarzda ikişer çizgiyle belirtilmiş olan figürlerin dışında kalan kısımlar dairesel şişkinliklerle doldurulmaya çalışılmıştır.

S O N U Ç

Buraya kadar bir katalog halinde takdim edilmeye çalışılan Giyimli kökenli Urartu adak levhalarıyla bugüne dek Urartu'nun bir başka yerinde karşılaşılmadığı söylenebilir. Gerek Toprakkale²³ ve gerekse Karmir-Blur²⁴ kazılarında bulunmuş olan altın ve gümüş pandantif ve madalyonlar, üzerlerinde yer alan tasvirler yönünden her ne kadar bazı çift figürlü Giyimli levhaları ile benzer özellikler göstermekte iseler de, eserlerden bazıları Oxus definesinin altın figürlü plâkalarından birkaç tanesi ile de hemen hemen aynı özellikleri taşımaktadır²⁵. Meselâ burada, resim 1 ve 2'deki başı örtülü kadın figürleri ile tamamen aynı karakterdeki bir Oxus altın levhası üzerindeki kadın figürü²⁶, Oxus ile Giyimli eserleri arasındaki benzerliği ortaya koyar mahiyettedir.

²² Bu tip bir yüz ihtiva eden ve muhtemelen aynı çağa tarihlendirilen bir levha İtalya'da Megara Hyblaea kazılarında da bulunmuştur. Krş. A. W. van Buren News letter from Rome, AJA 67 (1963), fig. 24

²³ Bak. S. Lloyd. Early Highland Peoples of Anatolia (London, 1967), Res. 112 - 113.

²⁴ Bak. B. Piotrovsky, Urartu (Nagel), 1969, res. 122 - 3.

²⁵ Krş. C. M. Dalton, The Treasure of the Oxus (London, 1964), lev. XIV-XV.

²⁶ Krş. Aynı eser, lev. XV, 93.

Giyimli kökenli bronz adak levhaları üzerinde yapılan araştırmalar özellikle Urartu dini, dinî törenleri ve sembolleri, kıyafetleri vs. gibi konularda bazı yeni fikirler elde edilmesine yol açmaktadır. Meselâ;

1 — Urartu sanatında bütün tanrılar, başlarında tek boynuzlu başlıkla tasvir edilmişler, bazı durumlarda ise kanatlı gösterilmişlerdir. Bu nedenle, Altın-tepe ve Arinberd'teki duvar freskolarında kanatlı cin olarak nitelenen figürlerin tanrı figürleri olmaları çok muhtemeldir ²⁷.

2 — Tanrılara daha çok keçi, bazı hallerde ise boğa ya da koyun sunulduğu da adak levhalarının tümü üzerinde yapılan araştırmalar sonunda anlaşılmıştır ²⁸.

3 — Urartu'lar dinî törenlerde bazı alemler kullanmışlardır (Bak. s. 668 vd.).

4 — Urartu sanatçısı erkek figürlerini sakalsız göstermeyi tercih etmektedir. Budin plâkası da dahil olmak üzere ²⁹, Urartu sanatının tümünde sakallı figür birkaç taneden daha fazla değildir. Bu husus Urartu toplumunda sakal uzatma geleneğinin olmadığını gösteren bir delil kabul edilebilir.

5 — Levhalar üzerindeki figürler Urartu'da giyim konusunda da geniş bilgiler vermektedirler (Bak. s. 672).

IV. Levhaların Tarihlendirilmeleri :

Giyimli adak levhalarından bazılarının tarihlendirilmeleri eserlerin üzerinde yer alan figürlerin stil özelliklerine dayanılarak yapılabilmektedir. Meselâ; Van plâkası (No. 1) üzerindeki arslan figürünün ağız işlenişi (Bak. Res. 1), eserin Prof. Akurgal tarafından Orta Urartu Çağı sanat stili olarak nitelenen döneme tarihlenmesini

²⁷ Bak. T. Özgüç, Altın-tepe I (Ankara, 1969), s. 15 vd.

²⁸ M. Ö. 800'lere tarihlenebilen Mer kapısı yazıtına göre aslında Urartu geleneğinde tanrılara daha çok koyun ve boğa kurban edilmesi gereklidir (Bak, B. Piotrovsky, Il Regno di Van (1966), s. 319 vd.) Ancak adak levhaları üzerinde bu satırların yazarı tarafından yapılan araştırmalar sırasında birkaç boğa ve koç tasviri ihtiva eden plâka ile karşılaşmıştır. Levhaların daha çok M. Ö. 600'lerde vücuda getirildikleri göz önünde bulundurularak Urartu'nun çöküş yıllarında tanrılara çoğunlukla keçi sunulduğu belirtilebilir.

²⁹ Bak. dipnot 3.

gerektirmektedir³⁰. Tarihlendirmelerde insan figürlerinin ağız stilizasyonunun da büyük önem taşıdığı anlaşılmaktadır. Meselâ; burada incelenilen 6. Levhada (Bak. Fig. 3, Res. 6) arslan sırtındaki Haldi kompozisyonunda, arslanın ağız işlenişinin Rusa III (M. Ö. 625-585) kalkanı üzerindeki arslan figürleri ile aynı karakterde olması, eserin keza Prof. Akurgal tarafından Geç Urartu Stili (Kübik Stil) olarak tanımlanan sanat çağına, dolayısı ile M. Ö. 7. yüzyıl sonu 6. yüzyıl başlarına tarihlenmesine yol açmaktadır. Ancak aynı levhada Haldi figürünün ağzının üst üste 5 çizgi halinde gösterilmesi, adak levhaları üzerinde yer alan insan figürlerinin ağızlarının üst üste 3-7 çizgi ile gösterilmeleri halinde plâkaların M. Ö. 600'lere tarihlenmeleri için yeterli neden kabul edilebilir ki, levhaların pek çoğu bu karakterde figürleri ihtiva etmektedir³¹.

Üzerlerinde yer alan arslan figürlerinin ağız işlenişlerinden ötürü kemer olarak, Rusa III çağında yapıldıkları halde, sonraları üzerlerine basit hatlarla figürler işlenerek ikinci kez adak levhası olarak kullanılan bazı eserlerin Urartu'nun çöküş yılları sırasında (yaklaşık olarak M. Ö. 590) yapıldıkları söylenebilir (Bak. Res. 19-27). Bu nedenle Giyimli adak levhalarından oldukları halde, Urartu sanatı çerçevesi içine giremeyecekmiş gibi görünen 20-30 nolu eserler tipindeki pek çok levhanın Urartu'nun çöküş yıllarında yapılmış olmaları gerekmektedir. Burada incelenilen esere dayanılarak tarihlendirme konusunda sonuç olarak Giyimli adak levhalarının M. Ö. 650 ile 585 yılları arasında vücuda getirildiklerini belirtmek yanlış olmasa gerektir.

V. Adak levhaları üzerindeki semboller :

Urartu sanatına geniş ölçüde etki eden Asur, Eski Babil, Hitit vs. çağları eserleri, özellikle mühürler üzerinde yapılan incelemeler sırasında, Eski Anadolu ve Mezopotamya'da, dinî törenlerde bazı sembollerin kullanıldığı görülmektedir. Alacahöyük Hitit Kral mezarlarında çeşitli şekillerde alemler bulunmuştur³². Ayrıca Asur'da da pek çok değişik tipte dinî semboller vardır.

³⁰ Bak. O. A. Taşyürek, *Iraq*, 37/2 (1975), pl. XXXVI, a; Krş. E. Akurgal, *Urartäische und Altiranische Kunstzentren*, abb. 25.

³¹ Bak. O. A. Taşyürek, *Urartu kemerleri*, dipnot. 25.

³² Bak. E. Akurgal, *The Hittites* (1962), pl. 1 - 12.

Burada incelenen adak levhaları üzerinde görülen dini semboller Urartu inançlarında muhtemelen kültün kutlama şekliyle ilgili olup, birkaç değişik tiptedirler.

A. Kare veya dikdörtgen şekilli ve saplı alemler: Bu tip alemlere çift ya da tek figürlü levhalar üzerinde oldukça sık rastlanılmaktadır. Ancak muhtelif çağlara tarihlenen eserler üzerinde yapılan incelemeler bu tip standartların kökeni konusunda bir ipucu vermemektedir. İlk kez Urartu'da ve burada incelenen adak levhaları üzerinde karşılaşılan bu tür alemler, belki de ilk kez Urartular tarafından kullanılmışlardır. Van levhasında tanrı Haldi'nin elinde bu tip bir alemin bulunması (Bak Res. 1), kare şekilli alemin bu tanrı ile ilgili dini törenlerde kullanılmış olabileceği konusunda bir ipucu kabul edilebilir.

B. Yarım ay (Hilâl) şekilli ve saplı alemler: Urartu adak levhalarında zaman zaman karşılaşılan (Bak. Res. 11) ve Lunula olarak adlandırılabilen olan³³ bu tip alemlerin gümüş bir örneğine Kültepe (Kaniş) 1b katı mezarında rastlanılmıştır³⁴. M. Ö. 2. binlerde Akad³⁵ ve Suriye'de³⁶, Hammurabi çağında Asur'da³⁷, ayrıca 1. Babil Hanedanı çağında³⁸, keza aynı çağda İzin Larsa³⁹ mühürleri üzerinde bu tip alemlerle karşılaşılmıştır (Bu örnekleri arttırmak mümkündür), bu standartın kökeninin Mezopotamya olduğunu ortaya koymaktadır. Urartu adak levhalarında karşılaşılan bu tür saplı ve hilal şeklindeki alemler muhtemelen ay tanrısı ile ilgili törenlerde kullanılmış olsalar gerektir.

C. Hilal içinde yıldız veya tek başına yıldız: Bir ziyafet sahnesi ihtiva eden levhada (Res. 22), sağ üst köşede yer alan hilal ve içindeki yıldız ile, keza sol üst köşedeki tek başına yıldız astral semboller grubu içinde mütâlaa edilmek gerektir. Adilcevaz bazalt rölyefi olarak tanınan Teişeba figürünün başının üstünde yer alan dairesel kurs içindeki aynı özellikteki yıldız, Urartu sanatında bu konuda

³³ N. Özgüç, Kaniş Karumu 1b Mühürleri (Ankara 1968.), s. 9.

³⁴ T. ve N. Özgüç, Kültepe Kazısı (1949), (Ankara, 1953), res. 592.

³⁵ H. Frankfort, Cylinder Seals (1939), pl. XXXIX F.

³⁶ Aynı yer. pl. XLVI.

³⁷ H. Prinz, Altorientalische Symbolik (1913), taf. XIII, 7.

³⁸ H. Frankfort, Cylinder Seals, pl. 164, pl XXVIII, c (Sağ ayağı bir yaban keçisi üzerindeki tanrı Amurru'nun elinde).

³⁹ Aynı eser pl. XXVI, c.

daha önce rastlanılan tek örnektir ⁴⁰. Hilâl şeklindeki alemlere Mezopotamya ve Anadolu kökenli mühürler üzerinde M. Ö. 3. binlerden itibaren geniş ölçüde rastlanmaktadır ⁴¹. Mitânni mühürlerinden bazı örneklerde hilâl, içinde güneş kursu ile gösterilmiştir ⁴². Bir Hitit İmparatorluk devri mührü üzerinde yalnız hilâl motifinin görülmesine karşılık ⁴³, Geç Hitit çağından Arami etkisi taşıyan bir rölyefte saplı yarım ay içinde güneş yer almaktadır ⁴⁴. Ancak, Güterbock'a göre bu tip yıldız motifi Hitit çağında güneş tanrısının ideogramı olabilir ⁴⁵. Yıldız ve hilâl içinde yıldız gibi astral alemlerin kökeninde Mezopotamya olduğunu belirtmek yanlış olmasa gerektir ve bu motifler Urartu sanatına daha çok Asur etkisi ile yerleşmiş olmalıdır. Urartu mühürleri üzerinde de bu tip yıldız ve hilâl motiflerine sık sık rastlanmaktadır ⁴⁶.

D. Baş aşağı, çiçeği üstünde tek meyvalı nar dalı: Bu sembol ile tek ya da çift figürlü levhalar üzerinde karşılaşılabilmektedir (Res. 2). Kanatlı erkek figürlerinin sol ellerinde yer alan narlı sembole Karmir-Blur'dan elde edilmiş kemer parçaları üstünde de rastlanmaktadır. Ancak ellerinde bu tip sembollerle gösterilen figürler arslan ya da boğalar üzerinde yer almaktadırlar ve gerek Piotrovsky, gerekse van Loon tarafından tanrı Haldi ve Teişeba olarak nitelenmişlerdir ⁴⁷. Urartu sanatında özellikle hayat ağaçları üzerinde çok rastlanılan nar motiflerinden başka ⁴⁸, baş aşağı bir dal üzerindeki üçlü nar sembol-

⁴⁰ E. Akurgal, *Urartäische und Altiranische Kunstzentren*, abb. 66.

⁴¹ Mezopotamya'da Cemdet - Nasr periyodunda Kafaja - sin mabesinde (L. Goff, *Symbols of Prehistoric Mesopotamia* (1963), fig. 442), ayrıca Gavra periyodundan Tepe Gavrada bazı yarım ay örnekleri bulunmuştur (Aynı eser. Fig. 556).

⁴² N. Özgüç, *Kültepe mühür baskılarında Anadolu grubu*, (Ankara, 1965), s. 32.

⁴³ M. Riemschieder, *Die Welt der Hethiter* (1954), taf, 98.

⁴⁴ E. Akurgal, *The Hittites*, pl. 131.

⁴⁵ U. G. Güterbock, *Belleten*, VII (1943), s. 277.

⁴⁶ M. N. van Loon, *Urartian Art*, s. 150, pl. XXXI; B. Piotrovsky, *Urartu* (Nagel), pl. 40 - 42.

⁴⁷ B. Piotrovsky, *Urartu* (Nagel), s. 173, pl. 80; M. N. van Loon, *Urartian Art*, s. 122, fig. 14 (van Loon, kemerler üzerindeki tanrı figürlerinin, ellerinde tuttukları baş aşağı nar dallarını, (Mace) asa olarak nitelenmektedir. Ancak adak levhaları üzerinde bu semboller tamamen belirlidir. Mezopotamya ve Anadolu sanatlarında kral veya tanrıların asalarını baş aşağı taşımadıklarını da burada belirtmek gerekir.

⁴⁸ M. N. van Loon, *Urartian Art*, s. 78, pl. VII, s. 155; pl. XXVIII, a.

lerine Asur çağı mühürleri ve rölyefleri üzerinde de sık sık rastlanmaktadır⁴⁹. Geç Hitit çağında da elinde nar tutan tanrı tasvirleri vardır. Meselâ; Kargamış rölyeflerinden bir tanesinde tanrıça Kubaba elinde nar ile gösterilmiştir⁵⁰. Bu sembolün muhtemelen bereketle ilgili bir tanrılık simgesi olarak Urartu sanatında da aynı amaçla kullanılmış olduğu ileri sürülebilir. Anadolu'da nar günümüzde dahi bereket sembolü olarak kullanılmaktadır.

E. Buğday veya arpa başakları: Adak levhalarından pek çoğu üzerinde yer alan figürlerin ellerinde tuttıkları buğday veya arpa başakları da muhtemelen bereketle ilgili sembollerdir (Bak. Res. 5, 14, 17, 19). Geç Hitit rölyefleri üzerinde de bu tip kompozisyonlar vardır. Meselâ Kargamış'ta dinî bir tören sırasında ellerinde buğday başakları taşıyan kadınları tasvir eden bir kabartma⁵¹, ayrıca İvriz'de bereket tanrısı ile kiral Warpalawas'ı karşı karşıya gösteren kaya kabartması bu konuda örnek olarak gösterilebilir⁵². Toprakkale'de bulunan altın madalyon üzerinde de tahtında oturan bir tanrıça veya kraliçenin, karşısındaki kadın figürüne burada incelenen 5. adak levhasındaki üstündekine benzer özellikte bir nesnenin takdimi yer almaktadır⁵³. Urartu adak levhaları üzerindeki bu tip konularında bereket ile ilgili kompozisyonlar olabileceği ileri sürülebilir.

F. Tesbih: Adak levhaları üstündeki erkek veya kadın figürlerinin ellerinde yer alan ve özelliklerinden ötürü tesbih olarak nitelenebilecek olan bu nesnelere (Bak. Res. 3, 14, 15) muhtemelen dinî birer sembol kabul edilebilirler. Asur-Nasirpal (883-859) çağına tarihlenen bir silindir mühür üzerinde, boğa sırtındaki tanrı Adad'la birlikte tasvir edilen ve başının üstünde bir yıldız bulunan figürün sol elinde de muhtemelen aynı tipte bir tesbih bulunmaktadır ki⁵⁴, bu husus bu sembolün de Urartu'ya Mesopotamya'dan geldiğini gösteren bir ipucu kabul edilebilir.

⁴⁹ H. Frankfort, *The Art and Architecture of the Ancient Orient* (Penguin books) (1970), s. 173. fig. 199.

⁵⁰ E. Akurgal, *The Hittites*, s. 128. res. 115.

⁵¹ Aynı yer, res. 111.

⁵² Aynı yer, s. 14 krş. res. 4

⁵³ R. D. Barnett, *Iraq*, XII (1950), fig. 18. b.

⁵⁴ H. Frankfort, *Cylinder Seals*, pl. XXXIII; E. Stromenger, *The Art of Mesopotamia*, lev. 190.

VI. Adak levhalarına göre Urartu'da giyim :

Bu çalışma sırasında adak levhaları üzerinde yer alan figürlerin giysileri konusunda da bazı fikirlerin ileri sürülebileceği anlaşılmıştır. Bugüne dek tanınan Urartu heykelcikleri, rölyefler, kemerler üzerinde yer alan figürler vs.'nin Urartu'da giyim konusunda verdiği bilgilerin yetersiz olmasına karşın adak levhaları ile konu daha çok aydınlığa kavuşmuş bulunmaktadır.

Levhalar üzerindeki figürlerin yalnızca Urartu tanrı, rahip ya da önemli kişileri oldukları iddia edilemez. Bunlardan pek çoğunun halktan kişileri ve dinî törenlere katılma giysileri ile tasvir edilebilecekleri göz önünde bulundurularak, Urartu toplumunda bütün giysilerin ayak bileklerine kadar inen uzunlukta ve süslü oldukları belirtilebilir. Bu uzun giysilerin üzerine erkeklerin bazı hallerde belden aşağılara kadar inen, bazı hallerde ise ayak bileklerinin üstlerine kadar uzanan önleri açık ve çok süslü pelerinler giydikleri görülmektedir. Gerek kadın ve gerekse erkek figürlerinin bellerinde kemerler yer alabilmektedir. Kadın figürlerinin özellikle dinî törenlerle ilgili sahnelerde başlarını sırtlarına kadar inen örtülerle örttükları de dikkati çekmektedir.

Urartu kıyafetlerinin genellikle Asur giysileriyle bağdaştığı ileri sürülerek bu konuda pek çok örnek verilebilir⁵⁵.

VII. Adak levhalarında çeşitli sanat etkileri :

Burada incelenilen adak levhaları üzerinde Asur, Arâmi, Hitit ve Luristan sanatı etkileri bariz bir şekilde göze çarpmaktadır. Örneğin; 13. ve 19. eserlerde Luristan sanatı etkileri açıkça görülmektedir (Bak. Res. 14, 21). Ancak, özellikle iyi işçilik gösteren parçalarda Asur sanatı etkileri hissedilir ölçüdedir⁵⁶. Asur ve Geç Hitit, ayrıca Arami etkisinde işlenen Geç Hitit çağı rölyefleri üzerinde pek sık karşılaşılan ziyafet sahnelerine adak levhaları üzerinde de oldukça sık rastlanması⁵⁷, bu kompozisyonların Urartu sanatına Asur ve Hitit sanatlarının etkisi olarak girdiklerini doğrular mahiyettedir.

⁵⁵ Fig. 1. Krş. E. Stromenger, *The Art of Mesopotamia* (1964), pl. 224 ve fig. 18, aynı eser, pl. 226 (Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür).

⁵⁶ Bak. res. 1 - 8, Krş. E. Stromenger, *The Art of Mesopotamia*. pl. 224 - 7.

⁵⁷ Bak. no. 20, res. 22, dipnot. 18.